

Мищенко Н.О.

студентка магістратури

Огульчанська О.А.

кандидат філологічних наук

старший викладач кафедри української і зарубіжної літератури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

ХАРАКТЕРОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ ЧУЖОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ ІВАНА БАГРЯНОГО «ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ»

***Анотація.** У статті здійснено спробу аналізу характерологічної функції чужого простору у романі Івана Багряного «Людина біжить над прірвою». З'ясовано, що подолання персонажем певних перешкод, випробовування можемо вважати метафорою. Змалювання ворожості чужого обмеженого (в'язниця) простору і зовнішнього є одним із варіантів розкриття провідних рис характеру персонажа.*

***Ключові слова:** роман, часопростір, психологізм, сюжет, персонаж.*

Твір видатного українського письменника Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» був написаний після його тривалого перебування в тюрмах. Роман знаходиться у полі зору багатьох дослідників (А. Бондаренко [3], В. Даниленко [4], І. Качуровський [5], Н. Маланій [7; 8], Л. Швидкова [13] та ін.).

«Проза 20–30-х років була сильною своїм громадянським пафосом. Вона відзначалася значною сміливістю в розв'язанні актуальних і болючих морально-етичних проблем, пов'язаних із формуванням нової особистості і моральних переконань» [12, с. 241].

Творчість Івана Багряного тривалий час не розглядалася полівекторно. Але, «демократизація та гуманізація українського суспільства вимагає формування творчої особистості, здатної вирішувати питання політичного й соціального розвитку держави» [11, с. 116]. Саме тому дослідження творчої лабораторії видатного українського письменника видається актуальним у наш час.

У нашому дослідженні робимо спробу аналізу чужого простору, що має характерологічне значення. У романі є чіткий поділ на свій/чужий простір. Максим Колот, головний персонаж твору, якому довелося подолати велику кількість перешкод на шляху до омріяної свободи. Одним із головних хронотопів твору можемо назвати хронотоп дороги. Адже переважна більшість

подій у романі відбуваються саме під час поневірянь Максима Колота. Перед реципієнтом постає уже сформований образ головного персонажа, зі своїми стійкими моральними, політичними, громадянськими переконаннями. Саме характер протагоніста є тією рушійною силою, що рухає сюжет і підсилює головний конфлікт у романі. Події у творі відбуваються на Слобожанщині 1943 року. Війна є тлом, на якому розгортаються події, і тим конфліктогеном, що випробовує багатьох персонажів твору. Цілком слушною є думка Н. Маланія: «У критичні моменти життя Максима Колота нудьга, як втома та розпач, переростають у безнадію, зневіру, апатію, байдужість і відсутність волі до руху вперед, стаючи вдалою авторською експлікацією мученицької душевної кризи головного героя...» [6, с. 435].

Уже з першої сторінки твору автор акцентує увагу читача на активних військових діях: «Хата гоїдалася від гримотіння страшних вибухів» [2, с. 6]; «А по вулиці – там, за вікном, сунулись, невгаваючи, тупотіли колони, – то відступали, відкочувались рештки італійської армії» [2, с. 13]. Дослідники творчості Івана Багряного цілком слушно зазначають, що однією з важливих рис характеру персонажів творів є відданість сім'ї, любов і повага до родини. «Максим Колот опиняється між двома зовсім різними часопросторами: внутрішнім – його сім'я, домівка, та зовнішнім, де йде війна...» [9, с. 184]. Це ми можемо побачити і в творі «Людина біжить над прірвою». Свій простір, де головний персонаж почуває себе комфортно, руйнує війна. Письменник детально описує, що відбувається з домівкою Максима Колота під час бомбардувань: «В домі вилітали шиби разом із рядами, стіни гоїдалися, даючи розколини, зі стін падали образи й речі, зриваючись із цвяхів і з полиць...» [2, с. 44]. З цього моменту починається нове життя Максима – радше, щохвилинна боротьба за виживання. З того моменту, як Максима забрали люди зі спецвідділу Н-ської орденоносної Сталінградської танкової дивізії, він перебуває в чужому просторі. Лише в думках він повертається до рідної домівки, де чекають (можливо, марно) на його повернення його рідні. Одна тюрма змінює іншу. Тюрми не відрізняються майже одна від одної: ті ж сирі холодні стіни, сперте вогке повітря, маленька кімната, що має вмістити більше людей, аніж може. Незважаючи на те, що інтер'єр в'язниць мало чим відрізнявся один від одного, Іван Багряний повсякчас акцентує на ньому для того, щоб поглибити загальне мінорне звучання твору, створити цілісну реальну картину зображуваного: «Максим навіть не помітив, як опинився в великій, вогкій, продимленій хаті, повній солдатів, що лежали покотом на соломі попід стінами й скрізь навколо. Тільки й було вільного місця, що маленька латочка посередині, на якій стояв шевський стілець... .. Максима

привели в цю діру і так покинули» [2, с. 76]; «Хата, освітлена лойовою свічкою, була вщерть напакowana людьми, що лежали, як дрова, суцільним звалищем долі, на полу й на плечі і ... хропли» [2, с. 81].

Паралельно з описом помешкань, де доводиться перебувати в'язням, Іван Багряний зображує і реакцію головного персонажа. Переважно – це міркування, роздуми Максима Колота, його психологічний стан: «Пусто й чорно. Не на вулиці, в Максима на душі» [2, с. 59]; «Максим роздумував ..., лежачи серед людського звалища й спостерігаючи з нудьгою все навколо себе» [2, с. 82]; «По короткому часі Максим одвернувся, – його власна душа зіщулилась...» [2, с. 77]; «Його тіло лежало розпластане й притиснуте іншими, нерухомо. А душа блукала в темряві, зосереджено шукаючи якоїсь щілинки, щоб глянути на зорі, зорієнтуватися і прийняти якесь рішення» [2, с. 174]. Слово «душа» в таких прикладах зустрічається досить часто. Знаходячись у чужому просторі, головний персонаж занурюється в себе: іноді в нього немає сил навіть міркувати, іноді він намагається аналізувати те, що відбувається в його країні. Письменнику вдалося переконливо зобразити всю гаму почуттів і відчуттів головного персонажа, який не скорився долі, не впав духом (хоча були випадки, коли здавалося, що Колоту не вистачить ані моральних, ані фізичних сил боротися за своє життя). Взагалі для Івана Багряного є характерним поліаспектне зображення персонажів.

Варто зазначити, що чужим, ворожим для Максима Колота, є не лише обмежений простір в'язниць, а й відкритий простір. Адже йдеться про часи, коли не можна було практично нікому довіряти: друзі могли виявитися ворогами, а вчорашній герой країни – зрадником країни. Саме тому автор періодично повертає Максима Колота в минуле. У такий спосіб перед читачем поступово вимальовується цілісний психологічний портрет персонажа. «Цілі розділи апелюють до реципієнта безкінечним потоком страждань і болю, екзистенційними роздумами, рефлексіями та візіями Колота, утворюючи своєрідну метафізичну, трансцендентну картину світу, за котрою проглядають переживання й емоції самого автора» [4, с. 17–18]. Бажання повернутися в свій простір, з яким у головного персонажа асоціюється його дружина й діти акумулює його фізичні й моральні сили. Шлях повернення Максима Колота додому через страждання можна розглядати як метафору.

Письменник розширює часопросторові межі за допомогою прийому ретардації. Сни, марення, ретроспекції різного плану, авторські відступи – всі ці варіанти уповільнення ходу подій скеровані на розкриття внутрішнього стану головного персонажа, акцентуванні на ключових моментах минулого для кращого розуміння подій і реакції персонажа на вчинки інших персонажів.

Пожвавлення оповіді починається з моменту втечі Максима Колота. І хоча ці розділи також насичені мареннями, роздумами головного персонажа, проте вони не гальмують розвиток сюжету. Опинившись у відкритому чужому просторі, Максим, знесилений, хворий, все ж таки сподівається знайти прихисток бодай на деякий час у когось з людей. «Хата!!? Людська хата! .. Ось вона! Стоїть над дорогою. Над самісінькою цією степовою дорогою, по якій ішов Максим, уже наполовину обернений у крижину» [2, с. 250]. Проте, господарі не захотіли йому допомогти. Лише резерв внутрішніх сил, незламність характеру допомогли Колоту не втратити надії і йти далі, шукаючи прихистку. Ще декілька хат трапилось на його шляху: хтось дав води напиться, хтось – зі слізьми на очах, ніби вибачався, що не може пустити до хати, тому що можуть прийти німці. «Він пройшов дуже багато. Але лишилося безмірно більше. І вже здавалося, що він тієї решти не пройде, бо серце його не витримає. Бо то якась зачарована «решта», – чим далі він ішов, тим більше йому лишалося йти, так же безмірно далеко, як і безмірно тяжко» [2, с. 274]. І лише один дід запросив Максима додому, впізнавши його за прізвищем.

Повернення додому відбулося: майже непритомний, виснажений, Максим дістався домівки – свого простору.

Отже, підсумовуючи сказане вище, можна зробити такі висновки: по-перше, роман Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» глибоко психологічний; по-друге, завдяки чіткому розмежуванню простору на свій/чужий письменнику вдалося переконливо зобразити домінантні риси головного персонажа, наголосити на нескореності, силі духу і міці. По-третє, прийоми ретардації дали змогу авторові розширити часопросторові межі роману.

Література

1. Бабенко О. В контексті сьогодення: «Людина біжить над прірвою» Івана Багряного. URL : <http://art-area.com.ua/2015/02/v-konteksti-sogodennya-ivan-bagryaniy-lyudina-bizhit-nad-prirvoyu/>
2. Багрянний І. Людина біжить над прірвою. Київ : Український письменник, 1992. 292 с.
3. Бондаренко А. Екзистенціальна концептосфера в художньому мово мисленні роману Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» // Слово і час. №10. 2009. С. 85–92.
4. Головій О. Містика і реальність: сутність комуністичної епохи крізь призму творчості Івана Багряного. URL : http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visn_06_742.pdf

5. Даниленко В. Колоніалізм і страх у романі Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Збірник наукових праць (філологічні науки). №7. 2016. С. 78–81.
6. Качуровський І. Для бою народжений // Сучасність. №10 (Жовтень). 2006. С. 96–103.
7. Маланій Н. Біблійні маркери у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е.М. Ремарка «Час жити і час померати» // Питання літературознавства. Вип. 82. Чернівці, 2011. С. 179–189.
8. Маланій Н. Негативні екзистенціали буття людини у межовій ситуації війни у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е.М. Ремарка «Час жити і час померати». URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6428/1/Malaniy.pdf>
9. Огульчанська О., Просіна К.М. Своєрідність хронотопу у романах Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е.М. Ремарка «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» // Мова. Свідомість. Концепт. Вип. 6. 2016. С. 183–186.
10. Сподарець М. Екзистенціальні пошуки української людини в романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою» // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Редкол.: В.О. Соболев (відп. ред.) та ін. Київ–Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. Вип. XI: Лінгвістика і літературознавство. Ч. II. С. 263–269.
11. Шаров С., Шарова Т. Використання електронного засобу навчального призначення зі спецкурсу «Кость Гордієнко: художній і культурний феномен ХХ століття» // Проблеми підготовки сучасного вчителя. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2014. №9 (1). С. 116–121.
12. Sharova T., Posadna T. Самобутність та оригінальність української прози 20-30-х років ХХ ст. // Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series. 2018. T. 2. №69. С. 239–242.
13. Швидкова Л. Тема «межової» ситуації у романі «Людина біжить над прірвою» Івана Багряного. URL : <https://prosvita-ks.co.ua/lshvidkova-tema-mezhovoyi-situaciyi-u-romani-ivana-bagryanogo-lyudina-bizhit-nad-prirvoyu>.